

George Romanes.*)

U ateizmu i teizmu.

I još jedno ime iz djela dr. Dennerta „O svjetovnom nazoru modernih prirodoslovaca“, iz kojega sam u ovome listu već dvaput govorio o monizmu. Ime G. Romanesa javlja se čovjeku kasnije s posebnim sažaljenjem. Kratki život toga engleskoga biologa (1848. — 1894.) bio je strahovita i očajna borba, koju mogu uzbuditi samo najznamenitija praktična pitanja. Iz teizma svoje mladosti pao je Romanes idući putem zabludjele znanosti u ateizam, pa se istom u najzadnje vrijeme vratio k teizmu. Nije bio katolik ni kad je izgubio vjeru, ni kad ju je opet našao, pa je stoga i njegov povratak u nekim stvarima svoje vrsti. To Romanesa čini još zanimljivijim i probuđuje simpatiju za plemenitu dušu, kojoj samo um i polusvijetlo protestantizma svjetluca u tamnim hodnicima ateizma i skepse.

Romanes je zastupnik najmodernije znanosti: čovjek oštre kritike, dubok mislilac, do skrajnosti dosljedan i otvoren, pošten tražitelj istine. Sva njegova djela jesu neprestano istraživanje sama sebe, korektura predašnjih misli, bez obzira i bez smilovanja.

Djela, u kojima iznosi svoje agnostičko - ateističko mišljenje jesu: „Nepriistrano prosuđivanje teizma.“ „Životinjska inteligencija,“ „Duševni razvoj životinjskoga svijeta,“ „Duševni razvoj čovjeka“ (duh mu se razvija kao i tijelo). U djelu „Duh i gibanje“ uzmiče pomalo pred prvotnim mislima. Međutim je pisao mnogo članaka i spremao djelo, kojim bi dalje stegnuo svoje dosadanje tvrdnje, ali ga snade bolest. Na njegovu molbu izdao je prema njegovim skicama prijatelj Gore „Misli o vjeri,“ gdje još ostaje agnostik, ali već priznaje, da njegovi dokazi proti teizmu i kršćanstvu ne vrijede. Napokon je zadnje njegove borbe i povratak k vjeri opisala njegova žena u životopisu muževu.

Romanes je bio s Darwinom prijatelj, priznavao je djelomičnu vrijednost njegove teorije o naravnoj selekciji, ali je zabacivao kao ekskluzivno tumačenje razvoja. Ona se, veli Romanes, može upotrijebiti samo, da se istumače korisne oznake na bićima. Dar-

*) George John Romanes (čit. Romenis) rođio se 20. svibnja 1848. u Kingstonu u Kanadi. Bio je sveuč. profesor u Edinburghu i Oxfordu, gdje je osnovao „Romanes — lectures.“ Umro je u Oxfordu 1894. Bio je učenik Darwinov, čiju je hipotezu zagovarao u omašnom djelu „Darwin & after Darwin“ (3 sveska), a onda drugim djelima kušao protegnuti na psihološko područje. Put, što ga je Romanes prevalio od ateizma do kršćanstva, označ ju dva djela: *A Candid Examination of Theism.* (1878; pseudonim: Physicus) i *Thoughts on Religion* (izdao Gore 1895). Biografiju i pisma izdala njegova udovica (1896).

winizam je naprotiv bez odgovora, kad se pita odakle organizmima čisto sistematske oznake, koje im ništa ne koriste, a još više je u neprilici tumačeći štetne pojave, zašto n. pr. hrast hrani šišku i onako se vješto brine za stan svoga neprijatelja. Romanesu je među ostalim plodnost i jalovost vrlo znamenita pri razvijanju novih vrsti i ona zajedno s naravnom selekcijom izrađuje nove oblike. Tako je Romanes uveo ime „fiziološka selekcija.“ Nutarnje su dakle sile organizma poglaviti faktor pri izgrađivanju organske prirode.

Procjenjujući vrijednost teizma ustanovljuje Romanes, da su svi dokazi za opstanak Boga subjektivni, objektivne potrebe Boga ne dokazuju. Dapače mu je riječ, da svijet mora imati prvi uzrok „logično samoubojstvo.“ Među dokazima Božje egzistencije Romanesu jedino još smeta harmonija kozmosa i kauzalnost; ali ni to nije stringentan dokaz. Valjana dakle dokaza nema, nu Romanes priznaje, da nezna ni dokaza proti Bogu — on je agnostik. Čovjek ne zna, bi li s poštovanjem naivne iskrenosti ili sa sažaljenjem stajao kraj izreke, da mi zasada nemamo nikakva dokaza za Boga, jer smo valjda po stepenu razvitka nesposobni, da ga nademo, ali će se možda kasnije moći dokazati da ima Bog.

A što je ono sa spomenutim teološkim dokazom, koji sklad i svršnost svijeta pripisuje jedinstvenoj upravi razuma gospodarskoga bića? Ateizam, priznaje Romanes, ne može da istumači svjetovne harmonije, nu još manje teizam!

Ostavljajući tako sklad u svijetu kao neistumačenu činjenicu jauče Romanes gorko i previja se od boli. Nije čudo: Duh osjeća, da je harmonija u čovječjim radovima njegovo djelo, a ovdje hoće da silnu kombinaciju svijeta pripiše — bezumnoj materiji, slučaju, nikomu. Pa ako pri tome još čini krivo njezinu Organizatoru!

Priznajem, kaže Romanes, da sam od mladosti sklon teizmu, bez njega mi svijet gubi sav čar; ali ga uza svu žalost moram ostaviti i kazati svijetu, da sam agnostik, ateist. Čovjek mora ostalim ljudima saopćiti rezultate svoga mišljenja, bili oni objektivno pravi ili krivi, da svi zajedno sagradimo zgradu znanja, istine. — U svome računu zaboravlja Romanes, da treba najprije dobro pogledati, da li se tako možda ne obara što god, što treba sačuvati kao jasnu potrebu, kao već poznatu istinu, pa stoga s velikom sumnjičavošću čekati na svoje rezultate. Prije nego se zabaci valjana medicina, treba naći barem jednake vrijednosti nadomjestak. Tako bi i teoretski ateist od poštovanja prema moralnome redu i socijalnom poretku morao šutjeti od svome ateizmu, dok ne nade ekvivalent za teistički temelj morala. To je dakako nemoguće, pa stoga zaludno očekivanje.

U istom stadiju svoga duševnoga procesa čudi se Romanes jednako, kako i malo pametan čovjek može govoriti o „slobodnoj volji“ i to je propala utvara, kao što je znanost upropastila i tolike druge dogme.

Kako se vidi, Romanes se je ljudski oslobodio od kršćanskih dogma, ali na sreću još vazda trae pred riječju Isusovom: „Radite, dok je dan, jer će doći noć, kad nitko ne može raditi.“ Sam pon-

vlja tu riječ pa zdvojno svršava riječima iz „Edipa,“ „Blago ti se onomu, tko nikada ne riješi zagonetke svoga bivovanja.“

Tim jaukom diže se Romanes nad hiljade lakoumnika, koji se ludom smiju, i kad je nad njih već pao suton one noći, „u kojoj nitko ne može raditi.“

Uz harmoniju svemira smeta Romanesu, kako spomenusmo, osobito kauzalnost, koja se ne javlja samo u odnosu pojedinih bića, nego i u cijeloj prirodi: sve je njome vezano jedno s drugim. Dakle ima zadnji uzrok uzrocima: kaže legički Romanes. Samo kakav je taj zadnji uzrok? Je li duh ili uzročnost izlazi iz same eksistencije stvari? (Spencer). Romanes zaključuje: „Naravna uzročnost ne može istumačiti same sebe; samo održavanje sile, — i ako bi bilo dosta, da se istumače posebni slučajevi naravnoga slijeda, — ne može biti dovoljan razlog za posvudašnje i vječno upravljanje sile pri gradnji i uzdržavanju svjetovnoga reda.“ Dakle materijalističko je shvaćanje Romanesu krivo, pa on stoga veli: „Taj zadnji princip mora vrlo vjerojatno biti duhovite naravi.“

Romanes je na pragu teizma, pa bi valjda i unišao, da na jedno pitanje nije opet pao u bezdanu skepsu.

A kakav bi bio karakter te inteligencije, toga duha prauzroka? — Odgovor mu je strahovit, pa čitatelj ostaje jedino, da se snebiva nad Romanesovom užasnom dosljednošću i otvorenošću.

Ako ćemo govoriti o moralu toga bića, veli on otprilike, onda je ono daleko ispod ljudskoga morala, — ili njegova morala ne smijemo mjeriti našim mjerilom. Kako to? „Jer su prirodi (od njega uređenoj) od krvočnosti krvavi i zubi i pandže!“ — Da to dokaže, nabraja on okrutnost u prirodi, u kojoj mu nema baš nigdje ljubavi, nigdje organa za pomoć drugomu, nego samo organi za iskorišćivanje i ubojstva, „krvavi zubi i pandže.“ Dakle: „Ili priroda Boga sakriva, dokle ga čovjek otkriva — ili priroda Boga očituje, a čovjek ga krivo predstavlja.“ U svakom slučaju zja spoznajni jaz između Boga i čovjeka po prirodi. — A kako bi bilo lijepo, da organizmi jedan drugomu pomažu! Onda bi se po riječima samoga Romanesa „svi složili u harmoničan hvalospjev Bogu!“

Da Romanes, uza svu ranjenost prirode, koja se ne može razumjeti bez istočnoga grijeha, nije opazio, da je još uvijek glavna crta u prirodi ljubav, kriva je u ono doba razvikana fraza darvinizma o borbi. Ta ipak se mati u svojoj prirodi muči više za dijete nego za se. Istina, to radi, da se održi vrst, ali ipak žrtvuje sebe za drugoga, a zajedno pokazuje, da priroda ima i nutarnjih uzroka, koji razvijaju bića, a nijesu samo vanjski faktori. Kako je priroda pri tome čudnovata, dosjetljiva, ljubezna! I tom brigom i socijalnim smislom iznenaduje ona sve više znanost i svakim danom više pomaže teologiji, nijesto da joj potkopa ugled.

To su misli i duševne muke Romanesove u spomenutim djelima. Uspjeh je u glavnome negativan; nu za pozitivnu stranu govore poštena njegova priznanja o sumnjama, koje ga muče.

U djelu Gereövu, koje je prevedeno i na njemački s natpisom „Gedanken über Religion“ skupljene su njegove kasnije misli. Romanes časno priznaje kritizujući svoja prvašnja djela, da je u svojoj negaciji prevršio mjeru, pa „modifikuje“ svoje izjave, i to samostalno, a ne potaknut čijim tuđim mišljenjem

Romanes se sada boji svoga razuma — timor initium sapientiae! — To je prva bojazan, a druga, da mu možda u silogizmima premise nijesu istinite. — I zaista onaj n. pr. stavak o samoj mržnji u prirodi, pretjeran je: osim krvavih zubi i pandža trebalo je spomenuti i majčine grudi i srce puno ljubavi do one, koju pripisuju pelikanu, a nije ništa drugo nego simbol ljubavi u svim organizmima. — Do sada sam, misli Romanes, o onome Prabiću mislio gledajući prirodu fizikalno i mehanički, a možda je ono Biće više od fizikalna i mehanična.

Iznova se vraća kauzalnosti, toj „najčudnovatijoj činjenici u tom čudnom svemiru,“ pa zaključuje, da kauzalnost nije samo od nas u prirodu unesen pojam, već djelovanje neke objektivne volje, koje mi opažamo i samo mu dajemo ime. Kad ne bilo tako, kud bi onda prirodoslovne znanosti? Ta njima je svrha, da traže ono objektivno u prirodi i time napreduju. Sad mu se čini, da napredovanje prirodoslovnih znanosti „izvanredno jača“ religiju, premda same po sebi ne mogu da dođu do zadnjega razloga stvari, već nalaze samo sekundarne. Još še sjećamo njegova čuđenja, kako čovjek pri zdravoj pameti može govoriti o slobodi volje a sada mu je sloboda moguća, makar na volju djelovala i naravna kauzalnost: sloboda i uzročnost ne isključuju jedna druge, nego zajedno rade. Suptilno filozofovanje! Romanes je potkopao piedestal svojem dojakošnjemu mišljenju, ali nije još sagradio novoga teizmu — još je agnostik.

U ovo ga vrijeme misli o vjeri sve više obuzimlju. Polako se približuje vjeri u Boga, ali više od osjećaja, da je vjera potrebita, i od promatranja povijesti, nego s drugih razloga. Njegov način mišljenja i njegove teškoće može čovjek razumjeti na protestantu; u katolicizmu bi došao u pogibelj, da mu se prigovori radi modernizma. Bez svijetla katoličke Crkve nije čudo da je penjući se iz ponora ateizma mogao zalutati i u opasne klisure spomenute zablude.

Dragocjene su mu izreke iz ove periode: „Mного je lakše ne vjerovati, nego vjerovati. — Nevjera dolazi obično od indiferentizma, često od predrasuda, a nije nikada nešto, čime se čovjek može ponositi.“ (Str. 126. u njem. prijevodu.) Romanes opaža „prazninu u čovječjoj duši, koju može ispuniti samo vjera u Boga“ (Str. 132.)

Što nije prije došao do ovih misli, bilo je, veli, krivo, što se je odviše zakopao u samo specijalističko prirodoslovno živanje; kad se je počeo baviti općenitim pitanjima, dođe do istine. I zaista, ako se n. pr. liječnik bavi samo većjim tijelom, rade samim nožem ne će naći duše; ako kemik da samo sastav, rade pred sobom, na svakom će komadu i vidjeti samo materijalne faktore. Koliki su ovim načinom izgubili

smisao za pravo promatranje svijeta i put do istine, koja im se na svakom koraku sama podmiče!

Prije mi se, nastavlja Romanes, teizam pričinjao besmisлом, kršćanstvo zastarjelom vjerom, a sada vidim, da ni skepsa ni darvinizam ništa ne mogu kršćanstvu, kao što mu nije naudio ni Kopernikov sistem, ni kritika teksta sv. Pisma; namjesto da uništi ugled sv. knjiga, dokazala je njihovu historičku vrijednost.

Pada mu i to u oči, da u evanđeljima nema nijedne nauke, koju bi ljudska spoznaja ikada mogla oboriti.

„Sa svih strana — izuzev ludo neznanje i nisku prostotu — priznaju, da se preokret, koji je u ljudskom životu izvelo kršćanstvo, ne može mjeriti ni isporediti ni s jednim drugim pokretom u povjesti — nijedan ga ne može dostignuti.“ (Str. 139.) „Samo čovjeku, koji nema nikakva duhovnoga osjećaja, može se kršćanstvo ne činiti najveličanstvenijom prikazbom lijepa, uzvišena i svega, što se obraća na našu duhovnu narav.“ (Str. 140.) Nijedna znanost nema, „što bi se po dubljini misli, čistoći života i ljepoti ikako dalo isporediti s naukom kršćanstva.“ „Što je sva prirodoslovna znanost ili sva filozofija uradila za mišljenje čovječanstva isporedivši to s jednom izrekom: Bog je ljubav?“ Romanes čak misli, šta znači uvrijediti toga Boga ljubavi.

I uza sve te lijepe misli, još je Romanes agnostik, u znanosti nevjerni Toma. On s udivljenjem stoji pred zgradom što je sazдало Božanstvo, a još jasno ne vjeruje u Arhitekta. Romanes se već bavi Utjelovljenjem, Trojstvom — i priznaje, da nigdje ne vidi besmisla.

Pravo je ono mislio siromašni i poštenu Romanes, da se čovjek pri traženju vjere ne smije nasloniti na sami svoj razum; ni istine pred očima ne vidi čovjek od magle, ako je ne tjera Duh Božji.

Dok se je Romanes ovako penjao prema zvijezdama, što su svjetlucale iz tmine noći na obzoru njegovu duha, bilo je strašnih borba, uzdisaja, zdvajanja, kako u životopisu muža kazuje njegova žena. Romanes nije više stignuo vremena, da sam opiše taj put — sličan Danteovoj „tamnoj šumi.“ Mi ga slijedimo, kako rekosmo, iz djela Goreova i iz životopisa supruge, a ona veli, da se je Romanes „povratio potpuno svjesnoj zajednici s crkvom Isusa Krista.“ Romanes je — tko bi to rekao gledajući njegove predašnje misli? — postao teist i to kršćanskoga oblika! Vjera, koja mu se je činila zastarjela, prima pred njegovim očima nov život kao Aaronova palica!

Romanes je tip nesnosnih duševnih muka svakoga nevjernika, koji još vodi račun o pitanjima razuma i srca. Romanes je „memento!“ svima, koji odbacuju vjeru, da uživaju; jer „nema mira bezbožnicima.“ Romanes je tip moderna učenjaka, koji lako pada; ako misli samo na očigledne sekundarne uzroke u bivovanju, a zaboravi pitati za zadnji; zajedno je dokaz, da znanost čini „logično samoubojstvo,“ ako zaniječe prvi uzrok životu. — Prava znanost, i prirodoslovna makar i posredno, — vodi k Bogu.

Romanes je u ateističkoj prirodi bio Haeckelu u njegovim „Svjetovnim zagonetkama“ ponajbolji dokaz, kako je znanost protivna vjeri. Kad je izašlo djelo Goreovo s novim znanstvenim rezultatima Romanesova rada, Haeckel je spočetka šutio, a onda počeo sumnjati, da je ta promjena Romanesu podmetnuta — jer mu nije bila po volji. Životopis od Romanesove žene odbio je tu podvalu. U neprilici i velikoj bojazni za „znanost“ istumači Haeckel promjenu u Romanesovoj duši time, da ga je bolest učinila pristupačnim tuđim mislima. To niječe i životopis i sam Romanes: njegova vjera rezultat je njegovih misli i rada — poštene znanosti.

D.r A. Buljan.

Geolozi prema vjeri.

(Svršetak).

Sveučilišni profesor erlangenski Friedrich *Pfaff* († 1856) unaprijedio je znanost svojim istraživanjima na području mineralne fizike i fizičke geologije, a senzaciju je pobudio u stanovitim krugovima, kad je (1855) izdao knjigu, u kojoj nastojao dovesti u sklad biblijski izvještaj o postanku svijeta s rezultatima modernih znanosti. Isto tako zastupa kršćansko stajalište u spisu „Die Entwicklung der Welt auf atomistischer Grundlage“ i u mnogim popularnim raspravama. Bio je čvrsto uvjeren, da narod, koji je izgubio vjeru u Božje upravljanje svijetom, hrli u moralnu propast. To nam tumači činjenicu, što se ugledni učenjak latio pera, da masama očuva kršćansko uvjerenje.

Berlinac Hermann *Abich* († 1886), pošto je dvije godine predavao mineralogiju i geologiju na sveučilištu jurjevskom, pođe po nalogu ruske vlade da istražuje geologijske prilike Armenije. Kroz 28 godina proučavao je neumorno geografiju, meteorologiju i geologiju Kavkaza i susjednih krajeva: Zakavkaske, Armenije, Perzije i Krima. Njegovi radovi na tom polju ostat će vazda osnov svemu daljnjemu istraživanju. Njegova putna izvješća „Aus kaukasischen Länder.“ (Wien 1896) otkrivaju ne samo zanos njegov za znanost, nego i duboko mu vjersko čuvstvo, kojim su protkana. Zanimivo je na pr. pismo iz Tiflisa sestri Klementini, gdje među ostalim piše: „Hoće li ljudi u novoj vjeri, koja bi zamijenila kršćansku, biti bolji i sretniji? Ali javlja se veliko pitanje: što je sreća? Nikakva ljudska mudrost nije mogla da nađe pitanju odgovora niti naučiti, kako da se nađe; nebo se otvorilo, otud je došao odgovor. Svijetlo, što je prosvijećene narode osamnaest vijekova obasjalo i pomalo izvelo do visokih ciljeva, to je odjednoć zabluda i obmana! . . . Porekne li se božanstvo Kristovo, onda riječ kršćanstvo nema nikakva smisla. . . Prirodoznanac i geolog nalazi svaki čas povoda da iznese dokaze, kako apostoli protukršćan-